

TEOTÖÖ KASVUST JA SELLE SAAVUTAMISE MEETODITEST EESTIMAA MÕISATES XVIII SAJANDIL

Õigustead. kandidaat I. Sildmäe

Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Eestimaa põllumajandus rajanes XVIII sajandil teoorjusel. Suurimaks ja raskeimaks koormuseks talupojale oli mõisas teol käimine. Juba eelmisel sajandil oli välja kujunenud, et talupojal tuli vastavalt talu suurusele teha mõisale nii korralist tegu kui ka abitegu.

Korraline tegu, mille suurus oli fikseeritud vakuraamatutes, jagunes rakme- ja jalapäevadeks. Tavaliselt tegid talupojad korralisi rakmepäevi mõisa põllul oma veoloomade ja tööriistadega. Mõisates oli veeloomi harilikult vähe. Neid anti rakmepäevade tegemise võimaldamiseks majanduslikult nõrgematele talupoegadele, kellel puudusid veoloomad. Korralisi jalapäevi tegevaid naisi rakendati põllutöödel, karja eest hoolitsemisel ja vastavalt vajadusele igasugustel muudel töödel. Ajaliselt mõuti korralisi teopäevi mõisasiseses tava kohaselt. Enamikus kohtades tehti rakmepäevi ühtlaselt läbi aasta. Sajandi algul aga oli ka küllalt mõisaid, kus suvel tuli talupojal teha kaks korda rohkem rakmepäevi kui talvel. Aja jooksul see tava näis kaduvat ja rakmepäevade arv nädalas ühtlustub. Korralisi jalapäevi tehti harilikult vaid kevad- ja suvekuudel: jüripäevast mihhklipäevani, jüripäevast esimese novembrini, jüripäevast mardipäevani, 14 päeva enne jüripäeva kuni 14. oktoobrini jne.

Abitegu leiame juba XVII sajandil peaaegu kõikides Eestimaa mõisates. Seda nõudis mõisnik tähtsamate põllutööde ajal (viljalõikus, heinategu, sõnnikuvedu jne.) ja teatud töödel (küüdid, teede tegemine, ketrus jne.) vastavalt mõisa majanduse iseloomule ja vajadustele.

XVIII sajandi jooksul kasvasid mõlemad, s. t. nii korraline tegu rakme- ja jalapäevades kui ka abitegu.

Juba esimestel Põhjasõja-järgsetel aastakümnetel oli korraline teokoormis suurem kui eelmise sajandi lõpul. Suurenemine

jätkus ka sajandi teisel poolel. Ilmekalt peegeldab seda korralise teo päevade arv tööjõulise mehe kohta.¹

Tabel 1²

Korralise teo päevade arv nädalas tööjõulise mehe kohta

Maakond	Rakmepäevi (aasta läbi)			Jalapäevi (kevade- ja sügisperioodil)		
	1680-ndad aastad	1732. a.	1803. a.	1680-ndad aastad	1732. a.	1803. a.
Harjumaa	1,23	1,29	1,66	0,25	1,09	1,30
Virumaa	0,80	0,98	1,38	0,60	0,85	1,93
Järvamaa	1,36	1,36	1,55	0,93	1,41	1,65
Läänemaa	1,36	1,55	1,55	0,95	1,07	1,70

Kui mõisate viisi vaadelda, on kõrvalekaldumised tabelis toodud maakondlikest keskmistest koormustest tööjõulise mehe kohta väga erinevad. Ühtedes mõisates nõutakse keskmisest tunduvalt vähem nii rakme- kui ka jalapäevi: Harjumaal Raiküla, Läänemaal Ungru, Järvamaal Mäu, Tapa ja Kirna mõis jne. Teistes on teokoormis eriti kõrge: Tuudi, Saastna ja Kasti mõis Läänemaal, Jotme ja Nõmmküla mõis Järvamaal jne. Kolmandates on rakmepäevi suhteliselt vähe, jalapäevi aga palju: kogu Jõhvi kihelkond Virumaal, Tuhala ja Raasiku mõis Harjumaal; ja vastupidi Massu mõis Läänemaal jne.

Igal pool kehtisid oma kohalikud tavad korralise teokoormise suuruse ja tema jagunemise kohta rakme- ja jalapäevadeks. Kõikidele mõisatele ühine oli vaid see, et XVIII sajandi jooksul korraline teokoormis tööjõulise mehe kohta tööpäevades

¹ Töövõimeliseks meheks loetakse 15—60 aasta vanust põllumajanduses töötavat meessoost isikut.

² Tabeli koostamisel on võetud aluseks: 1680-ndatest aastatest 108 mõisa andmed, 1732. aastast 301 mõisa andmed, 1803. aastast 142 mõisa andmed. ENSV RAKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 940—942 ja fotokoopiate kogu nr. 129; f. 3, nim. 1, s.-ü. 466—470; f. 864, nim. 1, s.-ü. 1—256.

Suhteliselt väike jalatöö päevade arv Harjumaal 1680-ndatel aastatel on tingitud sellest, et mitmes kihelkonnas ei käsitatud jalatööd korralise teona ega märgitud teda vakuraamatutesse. Tegelikult oli jalategu ka Harjumaal sellel ajal kujunenud korraliseks teoks ja ta oli umbes niisama suur kui teistes maakondades, s. t. ligikaudu üks päev nädalas.

1803. aasta jalapäevade arv on Harjumaal samuti väiksem tegelikust, sest jällegi rida mõisaid ei näita vakuraamatus jalatööd kui korralist tegu, olgugi et tegelikult jalatööd nõuti. Nendes Harjumaa mõisates, kus jalapäevad on korralise teona vakuraamatus märgitud, on neid 1,5—2 päeva nädalas.

kasvas — et see kasv oli sajandi viimastel aastakümnetel suurem kui varem ja et see kasv baseerus peamiselt just korralise jalateo kasvul.³

Kõrvuti korralise teotöö nädalapäevade arvulise kasvuga toimus veel teopäeva enese maskimaalne ajaline pikendamine (s. t. varavalgest hilja õhtuni)⁴, teotöö nõudmine isegi pühapäevadel⁵, korralise jalateo nõudmine senisest pikema perioodi jooksul (eriti just jalateo pikendamine sügiskuu(de)le) jne. Jalateo päevadeks hakati naiste ja noorte asemel mõisa nõudma tööjõulisi mehi. Lisaks kõigele erines teopäev ka töö hulga poolest eri mõisates ja ühe ja sama mõisa piirides kasvas sajandi jooksul töö hulk, mis talupojal teopäeva kohta mõisas teha tuli.

Seepärast ei saa ainuüksi teopäevade arvu järgi ühes või teises mõisas õigesti otsustada teoorjusliku ekspluateerimise suuruse üle. Nii näiteks Moe mõisas Järvamaal tuli vakuraamatu järgi tööjõulise mehe kohta 1803. aastal vaid üks rakmepäev ja poolteist jalapäeva nädalas⁶, Vatla mõisas Läänemaal aga üle kahe rakme- ja jalapäeva nädalas⁷. Samal ajal oli mõisa rukkikülv Moe mõisa põllul üle kahe tündri tööjõulise mehe kohta, Vatla mõisa põllul aga vaevalt üks tünder. Suur erinevus teopäevade arvus ja mõisa külvi suuruses oli tingitud kõigepealt sellest, et Moe mõisas rakendati 1803. aastal niisuguseid päeva tükitöö norme, mille tegemiseks talupojal kulus tegelikult palju rohkem aega kui üks tööpäev. Järelikult jääb Moe mõisa vakuraamatus toodud korralise teo päevade põhjal ekslik mulje, et seal oli talupoja ekspluateerimine väiksema ulatusega kui mujal (näiteks Vatla mõisas).

Peale teopäevade arvu on niisiis väga vaja selgitada ka töö hulka, mis selle teopäeva kohta (mitte teopäeva jooksul) tuli mõisas ära teha. Kahjuks ei ole sellest ajast säilinud üksikasjalikumaid andmeid mõisas sooritatud kõikide tööde üle. Teatud võrdleva ettekujutuse korralise teotöö päevale langeva mõisatöö hulgast ja selle suurenemisest annab aga mõisa rukkikülv suurus ja selle kasv talupoegade poolt tehtava rakmepäeva kohta. Oli ju teraviljakasvatus kogu XVIII sajandi jooksul Eestimaa

³ Lähemalt on korralise teotöö päevade kasvu küsimust käsitletud artiklis «Teoorjusliku tootmise kasvu mõnedest allikatest Eestimaa põllumajanduses XVIII sajandil».

⁴ Talupoegade kaebusi selle kohta on XVIII sajandist säilinud hulgaliselt (vt. ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 488).

⁵ Teotöö nõudmine pühapäevadel on XVIII sajandil nii levinud, et kubermanguvalitsus on sunnitud välja andma erilised plakatid, milledes pühapäevane teotöö keelatakse põhjendusega, et pühapäev peab jääma kirikus käimiseks (Plakat 2. 05. 1726; vt. veel ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 432).

⁶ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 26.

⁷ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 66.

põllumajanduse peamiseks haruks ja rukis peamiseks teravilja-kultuuriks, moodustades 42—46% teraviljade kogukülvist⁸.

Loomulikult on küsimusel ka teine külg. Väiksem mõisa rukkikülvi hulk teopäeva kohta ei tähenda veel, et seevõrra kergem oli ka talupoegade teokoormis. Peale mõisa põldude harimise sundisid mõisnikud talupoegi korralise teo päevadel veel igasuguseid muid töid tegema (vooris käimine, metsatööd ja metsavedu, viinapõletamise abitööd jne.). Nii tuleb meil siis teokoormise suuruse hindamisel alati üheskoos jälgida nii teopäevade arvu kasvu kui ka teopäevale langeva töö hulga kasvu.

Võttes aluseks vakuraamatutes toodud teopäevade arvud ja mõisate rukkikülvi suurused, saame välja arvutada maakondlikud keskmised mõisate rukkikülvi suurused rakmepäeva kohta.

Tabel 2⁹

Mõisa rukkikülvi ühe rakmepäeva kohta 1803. aastal (tündrites)

Maakond	1680-ndad aastad ¹⁰	1732. a.	1803. a.
Harjumaa	0,4	0,7	0,7
Järvamaa	0,5	—	0,9
Virumaa	0,6	—	0,8
Läänemaa	0,3	0,6	0,7

Näeme, et mõisa külv korralise teo rakmepäeva kohta XVIII sajandi jooksul õige tunduvalt kasvab. Juba 1732. aastal on see suurem kui 1680-ndatel aastatel — ligikaudu 3,5—4 tündrit nädalarakendile. Kolmkümmend aastat hiljem, 1760-ndatel aastatel, võeti riigimõisates rendi arvutamisel aluseks, et üks nädalarakend harib üles 4 tündrit mõisa rukkikülvi (ja umbes niisama palju suvililju)¹¹. 1803. aastaks on mõisa rukkikülvi eramõisates tõusnud 0,7—0,9 tündrile korralise teo rakme-nädalapäeva kohta, s. t. 4,2—5,4 tündrit nädalarakendile. Need arvud lasevad eeldada teotöö intensiivsuse mõningat tõusu XVIII sajandi jooksul.

⁸ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü. 1832, 1937, 2075 II köide; f. 29, nim. 1, s.-ü. 13A; vt. ka A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, Lund 1954, lk. 76.

⁹ Mõisa rukkikülv (tündrites) on jagatud kuuekordse aastaringsete nädalarakendite arvuga (kuus tööpäeva nädalas). Nädalarakendi kohta tuleb mõisa külvi niisiis kuus korda rohkem.

¹⁰ A. Soom, Der Herrenhof in Estland, lk. 225—226 märgib, et XVII sajandil nõudis mõisa omanik valitsejale antavas instruksioonis, et ühe rakme-nädalatöölise kohta tuleks 3 tündrit mõisa rukkikülvi, s. t. ühe rakme-nädalapäeva kohta 0,5 tündrit mõisa rukkikülvi (ja peale selle veel 4—5 tündrit suvililju).

¹¹ ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 484.

Eramõisates oli see arv mõnevõrra suurem.

Seda kinnitab ka tööjõulise mehe kohta tuleva veoloomade arvu kasv taludes ning hobuste osatähtsuse suurenemine härjade arvel. Suurem veojõud ja eriti hobuste osatähtsuse suurenemine löid tingimused selleks, et rakmepäeva jooksul suudeti rohkem tööd teha. Uhtlasi on selge, et mõisate rukkikülv korralise teo rakmepäeva kohta ei kasvanud kaugeltki üksnes tööintensiivistumise tõttu.

Tabel 3¹²

Veoloomi talumajapidamistes tööjõulise mehe kohta

Maakond	Hobuseid		Härgi	
	1680-ndad aastad	1803. a.	1680-ndad aastad	1803. a.
Harjumaa	0,46	0,76	0,71	0,67
Virumaa	0,55	0,67	0,64	0,64
Järvamaa	0,58	0,77	0,72	0,69
Läänemaa	0,42	0,65	0,91	1,11

Mõningal määral võib eeldada ka töö paremat organiseerimist mõisas. XVIII sajandi kolmekümnendatel aastatel tuli talu kohta mõisa saata mees rakendiga keskmiselt 1,4–2 päevaks ja jalatööline 1,2–1,7 päevaks nädalas. Sajandi lõpuks olid talud ja teokoormis seevõrra kasvanud, et nüüd tuli talu kohta mõisa saata mees rakendiga juba keskmiselt 3,0–4,4 päevaks nädalas ja jalatööline 3,5–4,1 päevaks nädalas. Loomulikult oli inimeste tööle rakendamine 3–4 päeva viisi nädalas kergem kui 1–2 päeva viisi. Tunduvalt vähenesid ka ajakulud, mida põhjustas kaugematest küladest mõisa ja talu vahet edasi-tagasi käimine.

Et põllutööriistad ja -vahendid jäid XVIII sajandi jooksul põhiliselt samadeks, siis ei saa eeldada kuigi suurt töö tootliku jõu kasvu. Jääb veel järele teotöö aja peidetud kasvu küsimus: tegelikult tehti mõisas rohkem aega tööd, kui on vakturaamatutes korralise teo päevi.

Olemasolevatest andmetest teame, et üks rakend suutis päeva jooksul sisse künda ligikaudu 0,7 tündrit rukkit.¹³ Jälgides mõisa rukkikülvi ühe rakmepäeva kohta XVIII sajandi lõpus näeme, et see on kõikjal väga suur, üksikutes mõisates aga eriti suur. Künnitöö hulga poolest oli korralise teo rakmepäev viidud kõikjal reaalse maksimumi (0,7 tündrit) ligidale, paljudes mõisates kulus talupojal rakmepäevale langeva künnitöö sooritamiseks aga isegi rohkem kui üks päev. Teiste sõnadega

¹² ENSV RAKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 940–942, fotokoopiate kogu nr. 129; f. 864, nim. 1, s.-ü. 1–256.

¹³ Aluseks on võetud XVIII–XIX sajandi vahetuse talurahvaseaduste norm 867 ruutsülda päevas.

— talupojal tuli tegelikult kevadkünni ajal mõisa saata mehi rohkemateks rakmepäevadeks, kui nägi ette vakuraamat.

Tabel 4¹⁴

Mõisa rukkikülvi ühe rakmepäeva kohta 1803. aastal (tündrites)

Mõisa nimi, kihelkond ja maakond	Mõisa rukkikülvi rakmepäeva kohta	Mõisa nimi, kihelkond ja maakond	Mõisa rukkikülvi rakmepäeva kohta
J ä r v a m a a		H a r j u m a a	
Moe (Ambla)	2,05	Hagudi (Rapla)	0,79
Kirna (Türi)	1,25	Tuhala (Kose)	0,76
Nõmmküla (Ambla)	0,81	Kabala (Rapla)	0,65
Mäu (Paide)	0,74	Raiküla „	0,65
Käravete (Ambla)	0,71	Ohukatku „	0,64
V i r u m a a		Hertu „	0,60
Aamõis (Lüganuse)	1,92	Vahakandi „	0,52
Konju (Jõhvi)	1,17	L ä ä n e m a a	
Kloodi (Rakvere)	0,96	Tuudi (Karuse)	0,81
Põllula (Viru-Jaagupi)	0,87	Saastna „	0,60
Küti „	0,82	Koluvere (Kullamaa)	0,59
Pagari (Jõhvi)	0,59	Kasti (Märjamaa)	0,56
		Massu (Hanila)	0,56
		Vatla (Karuse)	0,44

Niisamuti oli see ka teistel suurematel ja kiirematel põllutöödel. Nädalatöölise kohta tuli sageli ka rohkem külvata, lõigata, heina teha jne., kui üks mees nädalaga tegelikult teha suutis. See tähendab, et mõisa põllule tuli ka nende tööde ajal rohkem töölisi saata, kui nägi ette vakuraamat. Teoorjuse tege-lik ajaline kasv oli niisiis väga paljudel juhtudel suurem, kui näitavad vakuraamatutes toodud korralise teo (rakme- ja jalateo) normid päevades. Teotöö aja peidetud kasvamine oli XVIII sajandi lõpul Eestimaal ulatuslikult levinud nähtus. Doonau vürstiriikide kohta kirjeldab seda väga tabavalt K. Marx «Kapitali» I köite kolmandas osas «Kustutamatu isu lisatöö järele. Vabrikant ja bojaar».¹⁵

Miks läks mõisnikkond just seda teed pidi, s. o. suurendas nii teopäevade arvu kui ka mõisa külve ja teisi töid teopäeva kohta? Milliste võtete ning meetoditega saavutas ta XVIII sajandi lõpuks mõisa külvi sellise kõrge taseme korralise teo rakmepäeva kohta?

Ajaloolise traditsiooni alusel tegi talupoeg mõisale tegu vastavalt tema kasutuses oleva põllumaa (külvi) hulgale. Talu teo-

¹⁴ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 6, 8, 10, 17, 19, 23, 24, 26, 27, 30, 33, 49, 64, 66, 81, 134, 186, 190, 242, 245.

¹⁵ K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn 1953, lk. 206 jj.

päevade suurenemisega mõisas kaasnes sellesama ajaloolise traditsiooni kohaselt ka talu põldude vastav suurenemine.¹⁶ Kui nüüd teopäevade arvu kasvades ei oleks suurenenud mõisa töö hulk (külvi) teopäeva kohta, siis mõisa ja talu põllu (külvi) omavaheline suhe oleks jäänud endiseks. Aset oleks leidnud ainult mõlema kvantitatiivne kasv. Jättes olukorra endiseks talupojale, ei olnud see aga parim võimalus mõisnikule, kes taotles mõisa põldude nii absoluutset kui ka suhtelist suurenemist võrreldes talupõldudega. Kui aga korralise teo rakmepäevale langev mõisa põllu hulk kasvas, siis mõjutas see mõisa ja talu põllu suhet mõisa huvides, olles seega mõisnikule kasulik.

Talupojad ei suhtunud teopäevale langeva töö hulga suurendamisse mõisas aga ka mitte ühesuguselt, vaid olenevalt sellest, kas kaasnesid või mitte muutused talupoja enese majapidamises, ja kui kaasnesid, siis millised.

Kui töö hulk teotöö päeva kohta mõisas suureneb, aga talupoja külvid ei laiene, siis on talupoeg sellele vastu: vormiliselt just kui säiliks talupoja kasutuses oleva põllumaa ja teokoormise vaheline traditsiooniline suhe tööpäevades, aga sisuliselt muutub olukord talupoja kahjuks. Sellist moodust on mõisnikul võimalik teostada ainuüksi sunnivahenditega. Kui aga mõisatöö hulka

Tabel 5¹⁷

Mõisa ja talu rukkikülvi korralise teo nädalapäeva kohta

Mõisa nimi, kihelkond ja maakond	Korralise teo nädalapäeva kohta				Mõisa ja talu rukkikülvi suhe	
	mõisa rukkikülvi (tündrites)		talu rukkikülvi (tündrites)			
	1680-ndad aastad	1803. aasta	1680-ndad aastad	1803. aasta	1680-ndad aastad	1803. aasta
Moe (Ambla, Järvamaa)	0,85	1,2	1,35	1,3	1 : 1,6	1 : 1,1
Nõmmküla (Ambla, Järvamaa)	0,5	0,5	0,9	0,75	1 : 1,8	1 : 1,5
Mäu (Paide, Järvamaa)	0,25	0,5	0,9	0,9	1 : 3,6	1 : 1,6
Kirna (Türi, Järvamaa)	0,4	0,8	0,5	0,7	1 : 1,3	1 : 0,9
Kehtna (Rapla, Harjumaa)	0,3	0,4	0,6	0,8	1 : 2,2	1 : 1,9
Ohukatku (Rapla, Harjumaa)	0,2	0,4	0,4	0,5	1 : 1,6	1 : 1,2
Raasiku (Harju-Jaani, Harjumaa)	0,3	0,4	—	0,7	—	1 : 1,8
Kasti (Märjamaa, Läänemaa)	0,2	0,4	0,4	0,5	1 : 2,4	1 : 1,3
Ungru (Ridala, Läänemaa)	0,2	0,5	0,4	0,8	1 : 1,7	1 : 1,5

¹⁶ Vt. lähemalt Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest, Tallinn 1960, lk. 191 jj.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 940—942; f. 864, nim. 1, s.-ü: 12, 17, 21, 26, 27, 30, 33, 134, 212.

teotöö päeva kohta suurendatakse koos talu külvide laiendamise võimalusega, siis on vastuseis sellele väiksem, sest lisandub talupoja huvi oma põldu laiendada. Andmed näitavad, et tegelikkuses oli nii seda kui ka teist laadi mõisaid (vt. tabel 5).

Ka maakonniti näeme erinevusi. Järva- ja Virumaal oli korraline rakmetegu talupoja rukkikülvi tündri kohta 1803. a. andmete põhjal üldiselt väiksem kui Harju- ja Läänemaal. See tähendab, et teokoormis teopäevades talupoja kasutuses oleva põllumaa seisukohalt vaadates oli siin talupojale soodsam. Siiski saadi töøjõulise mehe kohta mõisates vilja rohkem kui Harju- ja Läänemaal: korraliste teopäevade arv töøjõulise mehe kohta oli enam-vähem samasugune, aga mõisakülvi tööpäevale langes Järva- ja Virumaal rohkem.

Tabel 6¹⁸

Rakmetegu ja rukkikülv 1803. aastal

Maakond	Rakmetepäevi nädalas (aasta läbi) talupoja rukkikülvi tündri kohta	Rukkikülvi (tündrites) töøjõulise mehe kohta	
		mõisapõllul	talupõllul
Harjumaa	1,27	0,9	1,3
Virumaa	0,76	1,1	1,8
Järvamaa	0,82	1,3	1,9
Läänemaa	1,16	1,05	1,3

Niisiis, maakonniti vaadeldes annavad väiksem rakmetegu talupoja rukkikülvi tündri kohta ja suurem mõisakülvi hulk selle rakmetepäeva kohta suuremad külvid töøjõulise mehe kohta ja seda nii mõisa kui ka talu põllul.

Eeltoodu lubab väita, et mõisakülvide suurendamise eesmärgil kasutasid mõisnikud talupoegade suhtes ära mitte ainult mittemajandusliku sunni vahendeid, vaid ka talupoegade huvi talu külve laiendada. Kasvasid ju XVIII sajandi jooksul Eestimaal töøjõulise mehe kohta mitte ainult mõisakülvid, vaid ka talukülvid.¹⁹ Ja talupoegade enam või vähem soodus võimalus oma külvi suurendada avaldas mõju mõisas ja talus tehtava töö hulga ning intensiivsusele, mida kinnitas ka maakondlike keskmiste külviandmete võrdlemine.

Töøjõulise mehe kohta tulevate korraliste teo päevade arv oli maakonniti enam-vähem ühesuurune (vt. tabel 1) ja sellest võis jääda mulje, et teoorjus oli kõigis maakondades ühtlane. Kui aga võtame arvesse ka mõisa rukkikülvi suurusi rakme-

¹⁸ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s. ü. 1—256.

¹⁹ Vt. Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest, Tallinn 1960, lk. 188.

päeva kohta, võime kindlalt öelda, et tegelik teotöö hulk tööjõulise mehe kohta oli Viru- ja Järvemaal suurem kui Harju- ja Läänemaal.

Mõisa külvi ja muude tööde hulga suurendamises teotöö päeva kohta ei etendanud tühist osa ka tükitöö ja abitegu. Nimelt hakkas mõisnikkond XVIII sajandi teisel poolel ikka ulatuslikumalt rakendama tükitöö ehk nn. akordtöö süsteemi. Seejuures olid tükitöö normid sageli niivõrd suured, et ettenähtud päevanormi ei suutnud talupoeg ühe päevaga kuidagi ära teha. Nii näiteks märgib Virumaal asuva Sagadi mõisa omanik 1759. aastal oma taskuraamatus, et päevatüki suurus kündmisel on 44 000 ruutjalga.²⁰ 1797. aastal on samuti Virumaal asuvas Triigi mõisas päevatüki suuruseks juba 55 000 ruutjalga.²¹ Tegelikult suutis üks mees päeva jooksul künda kesa mitte üle 42 000 ruutjala.²²

Laialdaselt rakendasid mõisnikud veel sellist võtet, et nn. päevatöö tükk oli küll enam-vähem normaalse suurusega, kuid niisuguseid töötükke anti kiiretel põllutööde aegadel talule teha rohkem, kui selle aja jooksul (külvi, lõikus jne.) korralise teotöö normide alusel oleks talul tulnud välja panna inimtööpäevi. See sundis just siis, kui ka talus oli kõige kiirem tööaeg, saatma harilikust rohkem tööjõulisi inimesi, sageli aga isegi peaaegu kõik, mõisa põllule, et töötükid ära teha nõutavas arvus. Loomulikult mõjus see väga halvasti talupoja enese majapidamisele. Sai ju nüüd talumees oma põllul tööle asuda alles siis, kui õige aeg külviks või lõikuseks juba möödas oli.

Kõrvuti korralise teoga kasvas XVIII sajandi jooksul tunduvalt ka abitegu. Eri mõisates oli selle suurus väga erinev, olenedes suviste põllutööde osas tavaliselt korralise teo ulatusest. Nendes mõisates, kus korraline tegu (eriti jalategu) oli suurem, oli abiteo päevi aastas vähem. Ja vastupidi. Mõisates, kus korralist tegu nõuti suhteliselt vähem, rakendati ulatuslikumalt abitegu. Ühe mõisa piirides olenes abiteo suurus talu suurusest. Seda tegid nii adratalupeojad kui ka vabadikud.

Esimestel Põhjasõja-järgsetel aastakümnetel oli mõisatel tavaks nõuda abitegu peamiselt suuremate ja kiiremate põllutööde ajal (viljalõikus, heinategu, sõnnikuvedu jne.) ja vähesel määral ka talupoegade kodutööna (ketrus, lina sugemine ja lõnga kerimine jne.). Eriti koormas talupoegi abiteo korras küütides käimine. Nendel aegadel oli Eestimaal palju sõjaväge ning ehitati ulatuslikult sadamaid ja kindlustusi. Kõik need nõudsid palju küüte, mis tuli teha talupoegadel oma hobuse,

²⁰ ENSV RAKA, f. 1324, nim. A—1, s. ü. 208.

²¹ ENSV RAKA, f. 1687, nim. 1, s. ü. 111.

²² Ka hilisemal talurahvaseaduste väljatöötamisel võeti aluseks, et üks mees suudab söömavahe jooksul künda maatüki 17×17 sülda ehk 14.161 ruutjalga (päevas oli kolm söömavahet).

vankri või ree ja toidumoonaga.²³ Ehkki küüdis käimise eest tasuti²⁴, oli see talupoegadele raskeks erakorraliseks koormiseks. Ta kurnas nii inimesi kui ka loomi ja kiskus talupojã eemale tema enese majapidamise juurest.

Sajandi teisel poolel suurenes abitegu nii sügavuti kui ka laiuti. Mõisnikud hakkavad abitegu nõudma senisest rõhkem ning üha uutes vormides. Seejuures on iseloomulik, et sellel teel laiendab mõis teoorjust just talupoja perekonnaliikmetele (noortele, naistele ja vanadele) ja sunnib kogu talupoja peret mõisatööst vabal ajal tegema oma kodus tööd mõisale.

1803. aastast pärinevatest vakuraamatutest selgub, et nüüd esineb abitegu juba ligikaudu kahekümne erineva töö näol peaaegu kõikides Eestimaa mõisates.²⁵

Kevad- ja sügiskülvi mõisa põldudel, mis kokku kestsid 3—4 nädalat, tegid abiteo korras peremehed. Lisaks korralistele teopäevadele tuli taludel sellel ajal vastavalt vajadusele mõisa käsutusse anda hobuseid, et mõisa põldude äestamine toimuks õigeaegselt. Mõnedes mõisates lisandusid peremeestele ja hobustele ka abitöölised.

Sõnnikuvedu kestis 2 kuni 4 nädalat. Selle aja jooksul pidi talu mõisa saatma tavaliselt kaks korda suurema rakendinormi. Kohati tuli sellele lisaks anda veel jalatööline.

Heina tehti osas mõisates korralise teo päevadega (kestus 6—7 nädalat). Väga paljudes kohtades tuli aga mõisa saata kahekordne arv korralise jalateo töölisi. Mõnel pool tehti heina ka talgute korras.

Suviviljade ja rukki lõikus kokku kestsid 5—7 nädalat. Selle aja jooksul nõudis mõis tavaliselt kahekordse arvu jalatöölisi. Kohati nõuti aga korralisele teole lisaks kolmekordne norm jalatöölisi (Mäu mõis Ambla kihelkonnas).

Rehte peksid (see töö kestis augusti lõpust kuni detsembrini, viimane kaasa arvatud) paljudes mõisates korralised teotöölised õhtu- ja hommikutundidel.²⁶ Kohati anti taludest pärast mihkkipäeva, s. o. pärast korralise jalateo lõppemist, lisaks veel vabadikke ja abivaime. Mõnel pool tuli peale korraliste tööliste mõisa saata kogu rehepeksu ajaks veel üks rehepeksja (Ohukatku mõis Rapla kihelkonnas).

Nii oli siis kevadiste ja sügiseste põllutööde ajal, mis algasid suvivilja külvi ettevalmistamisega aprillikuus ja lõppesid viljalõikusega augusti lõpus või septembri algul, talude tegelik

²³ Teatud ettekujutuse küütide ulatusest annab kas või niisugune detail, et Tallinna sadama ehitustöödeks 1724. a. veeti palke kohale isegi Liivimaalt (ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. D II, Paberürikud 4901).

²⁴ ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. D II, Paberürikud 4161 ja ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 101.

²⁵ ENSV RAKA, f. 864, nim. 1, s.-ü. 1—256.

²⁶ See on kujukas näide äärmiselt pikaks venitatud tööpäeva kohta.

koormis abiteo lisandumise näol palju suurem, kui nägi ette korraline tegu. Arvutused näitavad, et mõisates ulatus abitegu selles ajavahemikus 30 kuni 50% -ni korralisest teost.

Töøjõulise mehe kohta tuli XVIII sajandi lõpuks suviste põllutööde ajal korralist ja abitegu kokku 3—6 päeva nädalas. Siia ei ole veel sisse arvatud teotöö see tegelik ajaline suuremine, mis kaasnes tükitöö rakendamisega.

See tähendab, et kui kogu mõisategu oleks tulnud ainult meestel teha, ei oleks paljudes mõisates talutöödeks meeste tööjõudu üldse üle jäänud. Et aga osa teost (niihästi osa korralisest jalateost kui ka jala-abiteost) tegid naised, kohati isegi lapsed ja vanad, siis tegelikult jäi ka nendes mõisates suviste põllutööde ajal meeste tööjõudu talutöödeks.

Kui aluseks võtta 1/2 adramaa talu (sellise suurusega talu oli sajandivahetusel kõige tavalisem), selgub järgmine pilt:

Tabel 7

Teokoormise suurus töøjõulise inimese kohta

Maakond	Töøjõulisi inimesi	Korraline tegu ²⁷		Abitegu	Tegu kokku	Tegu ühe töøjõulise inimese kohta
		Rakme (aasta läbi)	Jala (kevade- ja sügisperioodil)			
Harjumaa	7	5,5	4,3 ²⁸	3—5	12,8—14,8	1,8—2,1
Virumaa	9	5,9	8,3	4,5—7	16,7—21,2	1,9—2,4
Järvamaa	7	5,4	5,8	3,5—5,5	14,7—16,7	2,1—2,4
Läänemaa	8	5,8	6,4	4—5	16,2—17,2	2,0—2,2

Isegi need maakondlikud keskmised näitavad, et taludel tuli kogu suviste põllutööde ajaks mõisa saata ligikaudu üks kolmandik kuni peaaegu pooled töøjõulistest inimestest. Tegelikult oli teokoormis kohati veelgi suurem, sest tabelis ei ole arvestatud tükitöö mõju. Samuti ei ole arvestatud mitmesuguseid muid naiste töid mõisas (korral käimine, pesu pesemine, triikimine ja pleegitamine jne.). Peale selle teame talupoegade sagedasi kaebusi, et mõisnikud nõudsid rohkem abitegu ja rohkem korralist tegu, kui oli vakuraamatus märgitud. See kõik näitab, et talupoja teoorjuslik ekspluateerimine suviste põllutööde ajal oli XVIII sajandi lõpuks kasvanud äärmiselt suureks.

Kuid ka hilissügisel ja talvel ei olnud talupoja elu kergem. Lisaks korralisele rakmeteole, mis kestis aasta läbi, tuli talul teha veel väga mitmesugust abitegu.

²⁷ Tegu on antud nädalas tehtavates tööpäevades.

²⁸ Korralise jalateo suurus — nagu juba varem märgitud — ei ole Harjumaa vakuraamatutes kõikjal mitte näidatud ja seetõttu on ka maakondlik keskmine väiksem tegelikust.

Rehepeksu kõrval olid meestele raskemateks töödeks viina põletamine, vooris käimine, ehitusmaterjalide vedamine, teede tegemine ja parandamine, küüdis käimine ja nn. peremehepäevad.

Mõisas viina põletamas käisid peremehed. Tavaliselt pidi iga peremees aastas käima viina põletamas 3—5 korda. Iga kord tuli teha vaat viina. Puud selleks otstarbeks andis mõis. Mõnel pool tuli puud endal kohale vedada.

Vooris käidi suurematesse linnadesse — Tallinnasse, Pärnusse jne. Kaugematest kohtadest kujunes voori kestuseks sageli 1—2 nädalat. Teatud arv voore, 2—3, oli lisateona fikseeritud. Kui mõisal oli vaja veel rohkem vedusid teha, siis sooritati need korraliste rakmepäevade arvel.

Ehitusmaterjale veeti mõisa ehitustöödeks tavaliselt korralise teo arvel, välja arvatud suured ehitustööd, millal nõuti ka abitegu. Magasiaida, koolimaja ja talumajade ehitamiseks pidid talupojad materjale vedama lisateo korras vastavalt vajadustele.

Teede tegemine ja parandamine ning sildade ehitamine jaotati talupoegade vahel ära ja need tööd kestsid nii kaua, kui vaja oli.

Küüdis käidi kas peremehepäevade arvel, korraliste teo päevade arvel või said siis talupojad ettenähtud väikest küüditasu.

Peremehepäevade arv ei olnud väga paljudes mõisates kindlaks määratud ja neid tehti vastavalt vajadustele: mõisa hoonete parandamiseks, taluhoonete ehitamiseks, külvitöödeks jne. Seal, kus peremehepäevade arv oli määratletud, kõikus see talu kohta aastas ühe kuu ümber (30 päeva).

Ka naised, lapsed ja vanad olid eriliste abiteo tööde korras mõisa huvides rakendatud.

Lina lõugutamiseks ja ropsimiseks rakendati mõnel pool mõisas korralisi teopäevi, vabadike või siis abivaimude tööd. Paljudes mõisates jaotati aga lina talude vahel ära ja see tuli talu perel kodus lõugutada ja ropsida. Moe mõisas (Ambla khk.) tuli näiteks $\frac{1}{4}$ adramaa talul 12—18 puuda linavarsi töödelda.

Korral käidi eri mõisates väga erinevalt. Enamikus kohtades tuli igal talul korral käia teatud arv päevi nädalas aasta läbi. Osa nendest päevadest arvati suvel korralise teo arvele, talvised päevad aga (s. t. ajal, kui korralist jalatööd ei esinenud) tuli kogu ulatuses teha lisapäevadena. Oli aga ka mõisaid, kus korral käimist nõuti tunduvalt vähem — vaid mõned korrad aasta jooksul (Vahakandi mõis Rapla kihelkonnas, Raasiku mõis Harju-Jaani kihelkonnas jt.). Korrapäevad olid mõeldud mõisa karja talitamiseks, kuid vajaduse korral kasutati neid ka teisteks töödeks nagu villa ketramine (normiga $\frac{1}{2}$ naela jämedat lõnga nädalas), sukkade kudumine (normiga üks paar sukki nädalas) jne.

Ketrus jaotati talude vahel vastavalt talu adramaa-suurusele.

Vahakandi mõisas (Rapla khk.) tuli $\frac{1}{2}$ adramaa talul kedrata neli naela lina või 20 naela takku või 10 naela villa aastas. Villane ja takune lõng kooti ühtlasi ka riideks. Moe mõisas (Ambla khk.) ketras aga $\frac{1}{4}$ adramaa talu 7—10 naela linu, 20 naela takku või 20 naela villa. Nii olid siis ketruse normid väga kõrged ja võtsid ära suure osa naiste tööajast talvekuudel.

Lina sügemiseks ja lõnga kerimiseks tuli tavaliselt 2—3 päevaks kuni üheks nädalaks üks naine igast $\frac{1}{2}$ adramaa talust mõisa saata. Nende tööde tegemiseks rakendati ulatuslikult ka vabadikunaisi.

Pesu pesid, triikisid ja pleegitasid harilikult vabadikunaised. Kuid oli ka mõisaid, kus kaks korda aastas, kevadel ja sügisel, tuli igast talust saata nendele töödele üks naine 4—6 päevaks mõisa.

Lambapügamine oli perenaiste töö ja seda tehti vastavalt vajadustele, tavaliselt neli korda aastas. Mõnel pool arvestati neid päevi ka peremehepäevade eest.

Linnaste tegemisel, mis toimus peamiselt korraliste teopäevade arvel, kasutati lisateona linnaste idude hõõrumiseks peaaegu kõikjal laste tööd.

Erilised lisateo päevad olid ette nähtud veel vabadike ja sulaste naistele. Harilikult tuli maata vabadiku naisel teha aasta läbi mõisale kaks jalapäeva nädalas, kedrata lina, takku või villa ja sooritada muid väiksemaid töid.

Peale eelnimetatu kasutasid paljud mõisad veel mitmesuguseid teisi väiksemaid abitegusid.

Eelöeldust selgub, et tükitöö kõrval just abitegu oli selleks vahendiks, mille kaudu suvel kõige kiiremal perioodil rakendati väga suur osa tööjõulistest inimestest mõisapõldudel ja mille kaudu oli aastaringsesse teoorjuslikku ekspluateerimisse haaratud kogu talupere — nii mehed kui ka naised, nii vanad kui ka noored. Siit siis talupoegade eriti äge võitlus just abiteo vastu, mille kohta leiame hulgaliselt andmeid talupoegade kaebustest kõrgematele riigiasutustele ja XVIII sajandi kohtute materjalidest.

Kõige eelöeldu tulemusel võime konstateerida, et mõisa teotöö hulk tööjõulise inimese kohta kasvas XVIII sajandi jooksul palju rohkem, kui saab välja lugeda korralise teo päevade kasvust. On selge, et kogu seda tunduvalt suurendatud tööd ei suudetud ära teha korraliste teopäevade jooksul, ja leidis aset teotöö peidetud ajaline kasv. Teotöö intensiivistamiseks rakendasid mõisnikud nii mittemajandusliku sunni vahendeid kui ka talupoegade huvi talu külve laiendada.

О РОСТЕ БАРЩИНЫ В ЭСТЛЯНДСКИХ ИМЕНИЯХ В XVIII ВЕКЕ

Канд. юридических наук И. Сильдмяэ

Кафедра государственного и административного права

Резюме

Эстляндское сельское хозяйство в XVIII веке основывалось на барщине. Уже в предыдущем веке стало обыкновением, что крестьянин должен был соответственно размеру своего двора выполнять для имения как обыкновенную, так и вспомогательную барщину. На протяжении XVIII века росли та и другая, т. е. как обыкновенная барщина в виде конных и пеших дней, так и вспомогательная барщина (см. таблица № 1). По количеству труда барщинный день представлял собой в различных имениях неодинаковую величину. Также в пределах одного и того же имения на протяжении столетия росло количество труда, которое крестьянин должен был выполнять для имения на один барщинный день. Таким образом, желая установить действительную величину барщины, следует всегда одновременно проследить как рост числа барщинных дней, так и рост количества труда на барщинный день. Данные, приведенные в таблице № 2; иллюстрируют рост барских посевов ржи на конный барщинный день. Этот рост можно отчасти отнести за счет некоторого повышения интенсивности барщинного труда и лучшей организации работы в имениях. Также имел место скрытый рост времени барщины, т. е. фактически крестьяне затрачивали на выполнение барщины больше времени, чем было предусмотрено барщинных дней в вакенбухах. Конкретные данные по имениям показывают нам, что это широко практиковалось в эстляндских имениях в XVIII веке.

По какой причине помещики пошли по этому пути, т. е. с одной стороны увеличивали число барщинных дней, а с другой стороны увеличивали и количество барских посевов и других работ на барщинный день?

На основе сложившейся исторической традиции крестьянин выполнял для имения барщину в соответствии с размерами находящейся в его пользовании пашни (посевов). Если количество барской пашни (посевов) на конный день обыкновенной барщины возросло, то это изменило соотношение барской и крестьянской пашни в пользу барской пашни, являясь таким образом полезным помещику.

В целях расширения барской запашки помещики применяли к крестьянам не только меры неэкономического принуждения, но и пробуждали у них интерес к расширению своих посевов. Ведь на протяжении XVIII века росли в расчете на одного трудоспо-

собного крестьянина не только барские, но и крестьянские посе- вы. Более или менее благоприятная возможность расширять крестьянские посе- вы оказывала положительное влияние на коли- чество и интенсивность труда, выполняемого крестьянами как в имени, так и на своих полях. Это подтверждается и сравнением средних поездных данных о посевах (см. таблица № 6).

Немалую роль в увеличении барских посевов и других бар- ских работ в расчете на барщинный день сыграли сдельная ра- бота и вспомогательная барщина. Именно во второй половине XVIII века помещики стали все шире применять систему сдель- ной работы. При этом сдельные нормы выработки часто были так велики, что крестьяне не были в состоянии выполнять дневную норму в один день.

Вспомогательная барщина во время весенних и летних поле- вых работ составляла 30—50% от обыкновенной барщины (см. таблица № 7). В осенне-зимний период вспомогательная барщи- на крестьянина не была легче. Наряду со сдельной работой именно вспомогательная барщина давала помещикам возмож- ность летом — в период самых срочных земледельческих работ — привлекать преобладающую часть трудоспособных людей к вы- полнению барских полевых работ и в продолжение всего года охватывать крепостнической эксплуатацией весь крестьянский двор — как мужчин, так и женщин, как престарелых, так и не- совершеннолетних.

Этим объясняется особенно резкая борьба крестьян против вспомогательной барщины, о которой свидетельствуют много- численные жалобы крестьян высшим государственным учрежде- ниям и судебные материалы XVIII века.

На основании вышеизложенного мы можем установить, что количество барщины в расчете на трудоспособного крестьянина на протяжении XVIII века выросло гораздо больше, чем можно заключить из роста числа дней обыкновенной барщины. Конста- тируя рост количества труда на день обыкновенной барщины, мы в то же время видим, что весь этот рост труда не был выпол- нен на протяжении того же дня обыкновенной барщины. Имел место скрытый рост времени барщины (дневные нормы выработ- ки, превышающие реальные возможности, и рост вспомога- тельной барщины). Также имело место некоторое увеличение интен- сивности барщинного труда. Для достижения увеличения бар- щинного труда помещики применяли как меры неэкономического принуждения, так и вызывали у крестьянина интерес к расши- рению крестьянских посевов.

ÜBER DAS ANWACHSEN DER FRON AUF DEN LANDGÜTERN ESTLANDS IM XVIII. JAHRHUNDERT

I. Sildmäe

Zusammenfassung

Die Landwirtschaft Estlands beruhte im XVIII. Jahrhundert auf dem Fronwesen. Schon im vorherigen Jahrhundert war es zur Gewohnheit geworden, daß der Bauer im Verhältnis zum Umfange des von ihm bebauten Ackerlandes dem Gutsherrn ordinäre Fron (wöchentliche Arbeitstage) und Hilfsgehörch leisten mußte. Im Laufe des XVIII. Jahrhunderts waren beide, d. h. sowohl die ordinäre Fron in Form von Anspanns- und Fußtagen, als auch der Hilfsgehörch im Wachsen begriffen (s. Tabelle 1). Nach seiner Arbeitsmenge war der Frontag auf verschiedenen Landgütern keineswegs eine einheitliche Größe. Auch in den Grenzen eines und desselben Gutes nahm im Laufe des XVIII. Jahrhunderts die Arbeitsmenge zu, die der Bauer dem Gutsherrn pro Frontag leisten mußte. Folglich muß man, um die wirkliche Größe der Fron festzustellen, gleichzeitig dem Wachstum der Zahl der Frontage, als auch dem Wachstum der Arbeitsmenge pro Frontag nachgehen. Die Angaben in der Tabelle 2 veranschaulichen die Erweiterung des Umfanges der Roggenaussaat auf Hofsfeldern pro Anspanntag des bäuerlichen Frondienstes. Diese Zunahme kann man zum Teil einer Steigerung der Intensität der Fronarbeit und einer besseren Arbeitsorganisation auf den Landgütern zuschreiben.

Gleichzeitig fand eine verborgene Verlängerung der Fronzeit statt, d. h. die Bauern verwendeten auf Ableistung der Fron mehr Zeit, als in den Wackenbüchern Frontage verzeichnet waren. Konkrete Angaben über einzelne Güter zeigen uns, daß dies im XVIII. Jahrhundert auf den Landgütern Estlands weit und breit Anwendung gefunden hat.

Welche Erwägungen veranlaßten die Gutsbesitzer Estlands diesen Weg einzuschlagen, d. h. sowohl die Anzahl der Frontage zu erhöhen, als auch den Umfang der Hofsaussaat und anderer Hofarbeiten pro Frontag zu erweitern?

Auf Grund einer geschichtlich entstandenen und herausgebildeten Tradition leistete der Bauer dem Gutsherrn die Fron im Verhältnis zur Größe des von ihm benutzten Ackerlandes (zur Größe der Aussaat). Im Falle einer Zunahme der Hofsfelder pro Frontag würde sich das Verhältnis der Hofsfelder zu den Bauernfeldern zu Gunsten der Hofsfelder ändern, was im Interesse des Gutsherrn liegen würde.

Zum Zweck der Erweiterung der Hofsfelder wandten die Gutsherren den Bauern gegenüber nicht nur außerökonomischen Zwang an, sondern weckten bei ihnen auch das Inter-

esse für die Vergrößerung ihrer eigenen Felder. Denn pro Kopf der arbeitsfähigen Männer gerechnet erweiterten sich im Laufe des ganzen XVIII. Jahrhunderts nicht nur die Hofsfelder, sondern auch die Bauernfelder dehnten sich aus. Eine solche, mehr oder weniger günstige Möglichkeit, Bauernfelder zu erweitern, wirkte aus im Sinne einer Vergrößerung der Menge und einer Steigerung der Intensität der bäuerlichen Arbeit sowie auf Hofsfelder als auch auf Bauernfeldern. Das zeigen die Durchschnittszahlen über die Roggenaussaat nach Kreisen (s. Tabelle 6).

An der Vergrößerung der Hofsfelder pro Frontag und der Erweiterung anderer Hofsarbeiten hatten die Akkordarbeit und der Hilfsgehörch keinen unwesentlichen Anteil. Nämlich in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts begannen die Gutsbesitzer immer mehr das System der Akkordarbeit einzuführen. Dabei waren die Arbeitsnormen häufig so hoch angesetzt, daß die Bauern die Tagesnorm während eines Tages nicht erfüllen konnten.

Der Hilfsgehörch betrug in Frühjahr und Sommer 30—50 Prozent der ordinären Fron (s. Tabelle 7). Kaum leichter war er im Herbst und in der Winterperiode. Neben der Akkordarbeit diente nämlich der Hilfsgehörch dazu, um im Sommer — in der Periode der dringlichsten Feldarbeiten — den größten Teil der arbeitsfähigen Leute zur Ausführung der Hofsarbeiten heranzuziehen, das ganze Jahr hindurch aber den ganzen Bauernhof — Männer wie Frauen, Alte wie Jugendliche — der fronherrschaftlichen Ausbeutung zu unterwerfen.

Damit läßt sich der besonders hartnäckige Kampf erklären, den die Bauern gerade gegen den Hilfsgehörch führten und wovon zahlreiche Bittgesuche der Bauern an höhere Regierungsstellen und Gerichtsdokumente des XVIII. Jahrhunderts Zeugnis ablegen.

Auf Grund des Dargelegten können wir feststellen, daß die Fronmenge je Kopf der arbeitsfähigen Männer während des XVIII. Jahrhunderts viel mehr wuchs, als es sich aus der Zunahme der Anzahl der ordinären Frontage folgern läßt. Indem wir das Anwachsen der Fronmenge pro Tag der ordinären Fron feststellen, sehen wir gleichzeitig, daß all dieser Arbeitszuwachs keineswegs während eines und desselben Frontages erfüllt werden konnte. Es fand eine verborgene Verlängerung der Fronzeit statt (die wirkliche Leistungsfähigkeit übersteigende Tagesnormen, die Erweiterung des Hilfsgehörchs). Desgleichen fand eine gewisse Steigerung der Intensität der Fronarbeit statt.

Um die Menge der Fronarbeit zu vergrößern, wandten die Gutsherren nicht nur außerökonomischen Zwang den Bauern gegenüber an, sondern strebten auch bei den Bauern das Interesse für die Erweiterung der eigenen Felder zu wecken.